

лад.: С.М. Морозов, В.Л. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с. **9.** Трипільські поселення-гіганти. Матер. міжн. конфер. – К.: “КОРВІН ПРЕСС”, 2003. – 283 с. **10.** Философский энциклопедический словарь. — М.: ИНФРА-М, 2004. – 576 с. **11.** McCrone J. Rebels with a cause // New Scientist. – 22 January 2000. – P. 22-27.

Є. Григор'єв

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Розглядаючи більш ніж десятилітній розвиток України як незалежної держави, можна констатувати докорінну зміну шляхів соціально-економічного та політичного розвитку. В економічному розвитку відбулися кардинальні зміни, які стосуються переходу до ринкової економіки. Основою зазначених змін були визнання рівності усіх форм власності, легалізація такої форми власності, як приватна, та проведення роздержавлення значного прошарку народного господарства, тобто приватизації.

Відбулося визнання підприємництва як провідного економічного та соціально-політичного чинника.

Так, статтею 42 Конституції України встановлено, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [1].

Відповідно до статті 42 Господарського кодексу України, підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [2].

Однією зі специфічних категорій українського підприємництва є мале підприємництво.

Відповідно до статті 1 Закону України “Про державну підтримку малого підприємництва” суб'єктами малого підприємництва є:

- фізичні особи, зареєстровані у встановленому Законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності;
- юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб, а обсяг річного валового доходу не перевищує 500000 євро [3].

Мале підприємництво на протязі останніх десятиріч не випадково привертає до себе прискіпливу увагу. І це не є примхою часу чи випадком. Мале підприємництво є багатограним соціально-економічним явищем, в якому кожен з учасників малого підприємництва, тобто безпосередньо підприємець або підприємство, має можливість знайти своє місце, а зовнішні учасники також отримують позитивні результати: держава – податки, збільшення ВВП та число робочих місць в реальній економіці, зменшення соціальної напруги; місцева влада – податки і голоси на виборах і економічні партнери – гнучких та динамічних партнерів з низькими накладними видатками. Мале підприємництво є інструментом участі мільйонів людей у економічному житті власних країн і в міжнародному розподілі праці, є засобом існування і механізмом прагнення значно більших висот, це найбільший демократичний інститут, який практично нічого не коштує державним органам, але забезпечує і значну частку ВВП, і переважну частину робочих місць.

Все це пояснює той факт, що в більшості країн світу мале підприємництво є не тільки об'єктом державної політики, але навіть розглядається як один з чинників національної безпеки [4].

Не слід відкидати і міжнародний аспект розвитку малого та середнього підприємництва для України. Рівень розвитку малого підприємства має сприяти створенню позитивного іміджу України, забезпеченню ефективної ринкової економіки з метою її інтеграції в європейську та світову економічні системи. Створення сприятливого підприємницького клімату в Україні повинно стати запорукою консолідації зусиль щодо удосконалення рівня відносин і співпраці з донорськими організаціями та участі у міжнародних проектах. Державна політика в цій сфері спрямована на приєднання України до міжнародних програм, підписання двосторонніх та багатосторонніх міждержавних і міжвідомчих угод щодо підтримки малого підприємництва [5].

Крім того, малі підприємства найчастіше є класичними капіталістичними фірмами, де власник водночас є керівником підприємства. Тут спрацьовує простий і потужний механізм стимулів: прибуток фірми є доходом її керівника. Тому в класичних приватних фірмах не виникає розмежування між власником та правлінням і пов'язаної із цим проблеми потенційного конфлікту цілей, а також нагляду першого за другими. Подібні ускладнення типові для великих підприємств як у випадках, коли власником фірми є держава, так і тоді, коли право власності на них належить недержавним інституціям чи приватним особам.

Другою причиною важливого значення малих підприємств є те, що їх розміри дозволяють швидше приймати рішення, аніж у випадку

великих фірм. Бюрократія живе за власними законами, зумовленими розміром організації; саме тому великі корпорації бувають млявими. Економіка із значною часткою малих підприємств може, таким чином, відзначитися динамікою й еластичністю реакції на зовнішні струси й нагоди. Кожне підприємство збудоване до певної міри ієрархічно, за принципом “керівники – підлегли”. Натомість стосунки між підприємствами у ринковій економіці підпорядковані принципіві “виробник – клієнт”, тобто ринкові. Чим вища в межах конкретної економіки частка дрібних підприємств, тим більша її частина регулюється ринком та угодами, відповідно, менша – ієрархічними наказами та розпорядженнями. Чим більше малих фірм, тим більше в економіці підприємств, а менше – функціонерів [6].

Для того щоб визначені вище завдання, які стоять перед малим підприємництвом, не виглядали голосливими, пропонуємо розглянути декілька прикладів та статистичну інформацію стосовно ролі малого підприємництва в національних економіках деяких розвинутих країн.

За інформацією, яка міститься в довіднику “Економіка Сполучених Штатів: Нарис”, в економіці США аж ніяк не домінують гігантські корпорації. Служба внутрішніх доходів, тобто податкова інспекція федерального Міністерства фінансів, підрахувала, що 1989 року поряд з фермерськими господарствами у Сполучених Штатах налічувалося 13,5 мільйона підприємств одноосібної власності, 1,8 мільйона товариств і 4,2 мільйона корпорацій – загалом 19,5 мільйона фірм. Переважну більшість з них становлять невеликі підприємства, щорічний прибуток яких не перевищує 100 000 доларів.

Відомі різні визначення малого та середнього бізнесу. За даними Управління у справах малих підприємств США (СБА), якщо вважати, що до малих належать підприємства з числом найманих працівників до 500 чоловік, то на таких підприємствах Сполучених Штатів перебуває майже стільки працюючих, скільки налічується їх у великому бізнесі. (Якщо вдаватися до вужчого визначення малого бізнесу як такого, де кількість найманих робітників не перевищує 100, то на таких підприємствах зайнято майже 36 відсотків усіх робітників.) Згідно з даними СБА, саме на малі підприємства (з кількістю службовців менше 500) припадало 60 відсотків усіх робочих місць, що створені за період з 1976 по 1988 рік. За десять років – з 1980 по 1990 рік – у Сполучених Штатах з’явилося 7 мільйонів нових підприємств, половина з яких належить людям, що працюють лише на себе. Виразною ознакою таких підприємств є блискавична реакція їх на мінливий попит [7].

У даний час у країнах ЄС нараховується близько 16 млн. підприємств, крім сільськогосподарського сектора. На них зайнято близько

101 млн. чоловік. (Загальна зайнятість у країнах – членах ЄС – 150 млн. чоловік). Сукупний оборот підприємств країн – учасниць ЄС склав близько 11 636 трильйонів єкю.

У країнах ЄС 99% підприємств мають число зайнятих не більше 250 чоловік. Більше 90% від загального числа підприємств країн – членів ЄС (близько 15 млн. одиниць) дуже маленькі. На кожному з них працює не більше 10 чоловік.

Половина підприємств у ЄС є “one-men businesses”, де працює тільки власник і, можливо, деякі члени його родини. Ще 43% підприємств мають кількість працюючих не більше 10 чоловік. Узяті разом, ці дуже маленькі підприємства надають третину робочих місць у країнах ЄС і забезпечують чверть сукупного обороту. Поле діяльності цих підприємств – будівництво, торгівля, бізнес-послуги. Більше 70% працюючих на цих підприємствах зайняті в торгівлі і послугах.

Близько 1,1 млн. підприємств мають число працюючих від 10 до 249 чоловік. Ці підприємства відносяться до розряду малих і середніх. Вони надають роботу третині працюючого населення і роблять майже 40% від сумарного обороту.

Близько 1 млн. підприємств відносяться до категорії малих (10-49 чоловік працюючих). Вони надають близько 119 млн. робочих місць. У середньому на одному підприємстві цього класу працює 20 чоловік. Більше половини всіх працюючих на малих підприємствах (55%) зайняті в торгівлі і послугах. Інші 45% зайнятих працюють у будівництві і різних галузях промисловості.

Таким чином, розподіл підприємств у країнах ЄС дуже нерівномірний: 1% підприємств (середні та великі) нараховують більше половини всіх зайнятих і забезпечують більше половини сумарного обороту. Малі підприємства, завдяки величезній кількості працюючих, також забезпечують близько половини загальної зайнятості, отже, мають значну вагу в економіці.

В Україні зазначені показники діяльності малого підприємництва значно нижчі: станом на 2000 рік існувало майже 200 тисяч малих підприємств, працювало близько 1 млн. підприємців без створення юридичної особи, майже 40 тис. фермерських господарств.

Всього у малому підприємстві на зазначений період зайнято понад 2,7 млн. чоловік, або 9 відсотків працездатного населення України. У той же час мале підприємство виробляє 11 відсотків загального обсягу виробництва продукції (робіт, послуг) у цілому по Україні, що свідчить про більш ефективне функціонування малого бізнесу порівняно з великим [8].

Основними чинниками, які заважають розвитку малого підприємництва (відповідно до визначень Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні), є:

- відсутність чітко сформульованої через систему правових актів державної політики у сфері підтримки малого підприємництва;
- збільшення адміністративних бар'єрів (реєстрація, ліцензування, сертифікація, системи контролю і дозвільної практики, регулювання орендних відносин тощо);
- відсутність реальних та дієвих механізмів фінансово-кредитної підтримки;
- надмірний податковий тиск і обтяжлива система звітності;
- невпевненість підприємців у стабільності умов ведення бізнесу;
- надмірне втручання органів державної влади в діяльність суб'єктів господарювання.

Як бачимо, зазначені вище проблеми у розвитку малого підприємництва витікають з діяльності держави в галузі регулювання економічних відносин.

Тому малому підприємству для досягнення високих соціально-політичних та економічних показників діяльності вкрай необхідна державна підтримка.

Реальне формування державної політики підтримки малого бізнесу в Україні (перший етап) починається з 1991 року, а саме – з прийняття 7 лютого 1991 року третьою сесією Верховної Ради України дванадцятого скликання Закону України “Про підприємництво” та утворення Державного комітету України зі сприяння малим підприємствам і підприємству (травень 1991 року).

З метою реалізації державної політики сприяння розвитку підприємства, у тому числі малого бізнесу, у березні 1993 року Кабінетом Міністрів України була схвалена Програма державної підтримки підприємництва в Україні, яка розглядалась як складова комплексу заходів щодо сприяння розвитку ринкових відносин та виходу України з економічної кризи і входження країни у світові господарські зв'язки. Основні заходи держави по сприянню розвитку малого підприємства здійснювалися згідно з Комплексним планом реалізації вищезазначеної Програми (щоправда, такі комплексні плани було розроблено у 1993 та 1994 роках, а вже на 1995-1996 роки такий план затверджений не був).

Основною метою Програми 1993 року визначається реалізація державної політики щодо підтримки і захисту підприємства, створення правових і організаційно-економічних умов для його розвитку

та формування механізму державного регулювання і координації підприємницької діяльності.

Другий етап державної політики підтримки малого бізнесу розпочався у 1996 році. Початок новому етапу поклало схвалення Кабінетом Міністрів України Концепції державної політики розвитку малого підприємництва (квітень 1996 р.), конституційне закріплення свободи підприємництва (28 червня 1996 р.) та затвердження Кабінетом Міністрів України Програми розвитку малого підприємництва в Україні на 1997-1998 роки (січень 1997 р.).

У Концепції державної політики розвитку малого підприємництва, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України №404 від 3 квітня 1996 року, зокрема підкреслюється, що державна політика розвитку малого підприємництва є частиною загальної соціальної та економічної політики України і визначає основні принципи, напрями і форми економічного та адміністративно-правового впливу.

Одним з механізмів підтримки малого підприємництва, а також вирішення широкого кола проблем на шляху його розвитку стала державна Програма розвитку малого підприємництва в Україні на 1997-1998 роки, розроблена Міністерством економіки відповідно до положень Концепції державної політики розвитку малого підприємництва і затверджена Постановою Кабінету Міністрів України №86 від 29 січня 1997 р.

На початку 1998 року були прийняті ключові законодавчі зміни, що ввели три нових для України методи спрощеного оподаткування: фіксований податок (введений Законом України "Про внесення змін до Декрету Кабінету Міністрів України "Про прибутковий податок з громадян" від 13.02.98), спеціальний торговий патент (введений Законом України "Про внесення змін до Закону України "Про патентування деяких видів підприємницької діяльності" від 10.02.98) та єдиний податок (введений Указом Президента України №727 від 03.07.98 "Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва"). Запровадження цих методів оподаткування під тиском підприємницького середовища мало найбільш суттєвий вплив на кількісні зростання суб'єктів малого підприємництва, яке спостерігалось починаючи з 1998 року.

У цей же час почала формуватися законодавча база для регуляторної політики як засобу сприяння розвитку підприємництва. Створено (відновлено) Державний комітет з питань розвитку підприємництва (Держпідприємництва) як центральний орган виконавчої влади. Розробляються та приймаються Укази Президента України "Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності

ті” №79/98 від 03.02.98 р., “Про державну підтримку малого підприємства” №456/98 від 12.05.98 р., “Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності” №817/98 від 23.07.98 р. [9].

Подальшим розвитком державної політики щодо малого підприємства і, можливо, початком нового етапу є прийняття Закону України “Про державну підтримку малого підприємства” №2063-III від 19.10.2000 р. та Закону України “Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємства в Україні” №2157-III від 21.12.2000 р.

У Законі України “Про державну підтримку малого підприємства” вперше законодавчо визначено “правові засади державної підтримки суб’єктів малого підприємства, незалежно від форми власності, з метою якнайшвидшого виходу із економічної кризи та створення умов для розширення впровадження ринкових реформ в Україні”. Тобто визнано ключову роль розвитку малого підприємства як чинника ринкових реформ. Також у Законі окреслено роль та місце програм розвитку малого підприємства та зазначено, що “національна програма сприяння розвитку малого підприємства в Україні є комплексом заходів, спрямованих на реалізацію державної політики щодо вирішення проблем розвитку малого підприємства”.

Крім того, Закон України “Про державну підтримку малого підприємства” визначає правові засади державної підтримки суб’єктів малого підприємства, незалежно від форми власності, з метою якнайшвидшого виходу із економічної кризи та створення умов для розширення впровадження ринкових реформ в Україні.

Цей закон також визначає мету державної підтримки малого підприємства та встановлює основні напрями державної підтримки малого підприємства.

Метою державної підтримки малого підприємства є:

- 1) створення умов для позитивних структурних змін в економіці України;
- 2) сприяння формуванню і розвитку малого підприємства, становлення малого підприємства як провідної сили в подоланні негативних процесів в економіці та забезпечення сталого позитивного розвитку суспільства;
- 3) підтримка вітчизняних виробників;
- 4) формування умов для забезпечення зайнятості населення України, запобігання безробіттю, створення нових робочих місць.

Основні напрями державної підтримки малого підприємства:

- 1) формування інфраструктури підтримки і розвитку малого підприємства, організація державної підготовки, перепід-

- готовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого підприємництва;
- 2) встановлення системи пільг для суб'єктів малого підприємництва;
  - 3) запровадження спрощеної системи оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності;
  - 4) фінансово-кредитна підтримка малого підприємництва;
  - 5) залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення поставки продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб.

Для виконання національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні були прийняті відповідні регіональні програми сприяння розвитку малого підприємництва.

За повідомленням Міністерства економіки України, за період дії регіональних програм з 1999-2000 рр. кількість малих підприємств зросла в цілому по країні майже на 54 тис. одиниць.

На початок 2001 року в країні функціонувало 227 тисяч малих підприємств, 38,4 тисячі фермерських господарств, близько 5 тисяч спільних підприємств з прямими іноземними інвестиціями, близько 840 тисяч індивідуальних підприємців без створення юридичної особи. Темп зростання кількості малих підприємств зберігся на рівні останніх років – 13-15 відсотків. Водночас позитивні зрушення, які відбуваються, ще не забезпечують суттєвого зростання кількості малих підприємств практично в усіх регіонах.

Як приклад дії регіональної програми пропонується розглянути Миколаївську область.

На цей час в області діє 63 тис. суб'єктів малого підприємництва, що на 10 тис. суб'єктів малого підприємництва більше, ніж у 2002 році. В середньому на 10 тис. осіб наявного населення припадає 505 суб'єктів малого підприємництва, що на 80 суб'єктів малого підприємництва більше, ніж у 2002 році.

Основною складовою сектора малого підприємництва регіону є підприємці без статусу юридичної особи. На 1 січня 2005 року їх кількість становила понад 54 тис. осіб.

Підприємства малого бізнесу відіграють помітну роль у забезпеченні Миколаївської області робочими місцями. Протягом двох років у цьому секторі економіки було зайнято 146,1 тисячі осіб.

Практично у кожному виді діяльності підприємства малого бізнесу складають переважну частину працюючих підприємств, проте їх частка в обсягах реалізації, як правило, незначна – трохи більше 10

відсотків, а у промисловості навіть менше – 5%. Але у таких видах діяльності, як будівництво та послуги юридичним особам, малий бізнес відіграє досить помітну роль – 24,2 та 36% загальнообласних обсягів реалізації відповідно.

З інших видів діяльності питому вагу в реалізованих послугах забезпечили малі підприємства з індивідуальних послуг (67,2% загальнообласних обсягів), послуг у сфері відпочинку та розваг (64,1%), готелів та ресторанів (53,0%).

Збільшилась частка в обсягах виробленої продукції (робіт, послуг) малими підприємствами області – 12,7%.

Проводиться відповідна робота щодо усунення перешкод на шляху розвитку малого підприємництва. Так, при органах виконавчої влади створені та діють апеляційні ради з питань розгляду заяв, пропозицій та скарг суб'єктів підприємницької діяльності. Створено окрему систему обліку та контролю за скаргами суб'єктів підприємницької діяльності з наступним їх періодичним розглядом на засіданнях координаційних рад з питань розвитку підприємництва.

Для забезпечення законних прав підприємців в області організовано виїзні прийоми підприємців на ринках.

Продовжується робота щодо забезпечення законності і порядку, дотримання графіків при здійсненні перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності. Розроблено та затверджено графіки спільних перевірок діяльності суб'єктів малого підприємництва.

Протягом року в області проведено ряд заходів, направлених на створення нових робочих місць, зниження рівня безробіття та підвищення зайнятості населення.

Протягом 2004 року фінансову підтримку для створення додаткових робочих місць з боку служби зайнятості отримали 616 роботодавців. Укладено понад 1,5 тис. угод та працевлаштовано 1543 безробітних, що на 12,1% більше, ніж торік.

Додаткові робочі місця створено для водіїв, контролерів, інженерів з підготовки виробництва, кухарів, товарознавців та інших спеціалістів.

Однак, незважаючи на певні успіхи, залишається ще велика кількість проблем як у діяльності суб'єктів малого підприємництва, так і в питаннях державного регулювання та підтримки малого підприємництва.

Враховуючи світовий досвід та об'єктивну необхідність розвитку малого підприємництва, його місце і роль у національній економіці, державна політика розвитку малого підприємництва в Україні повинна спрямовуватися на:

- забезпечення економічного зростання за рахунок діяльності суб'єктів малого підприємництва;
- створення конкурентного середовища на внутрішніх ринках;
- заохочення розвитку малих підприємств у пріоритетних галузях та на пріоритетних напрямках;
- залучення суб'єктів малого підприємництва до розв'язання соціально-економічних проблем на державному та регіональному рівнях;
- створення нових робочих місць, зменшення безробіття;
- сприяння максимальній самореалізації громадян у підприємницькій діяльності;
- формування нової соціальної верстви власників і підприємців.

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30 (23.07.96). – ст. 141. 2. Господарський кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – №11 (28.03.2003). – С. 462. 3. Закон України “Про державну підтримку малого підприємництва” // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №51-52 (29.12.2000). – С. 447. 4. Ляпін Д., Ляпіна К., Береславський С. Національна програма розвитку малого підприємництва. Очікування, проблеми, результати. – Київ: Інститут конкурентного суспільства, 2001. – С. 5. 5. Закон України “Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні” // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №7 (16.02.2001). – С. 35. 6. Ляпін Д., Ляпіна К., Береславський С. Національна програма розвитку малого підприємництва. Очікування, проблеми, результати. – Київ: Інститут конкурентного суспільства, 2001. – С. 95. 7. Економіка Сполучених Штатів: Нарис. – Вашингтон, 1997. – С. 73. 8. Закон України “Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні” // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №7 (16.02.2001). – Ст. 35. 9. Ляпін Д., Ляпіна К., Береславський С. Національна програма розвитку малого підприємництва. Очікування, проблеми, результати. – Київ: Інститут конкурентного суспільства, 2001. – С. 13.